

Zašto protestanti imaju više djece od katolika? Analiza religijskih i sociokulturnih utjecaja na fertilitet u Europi

Krunoslav NIKODEM

*Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
knikodem@ffzg.hr*

Silvija BUNJEVAC NIKODEM

*Osnovna škola Dragutina Tadijanovića, Zagreb, Hrvatska
silvija.bunjnik@gmail.com*

Osnovni cilj rada je analiza fertiliteta odabranih europskih zemalja na skupnoj razini prema kriteriju religijske pripadnosti. U radu se polazi od opće pretpostavke da je fertilitet složena pojava koje je u suodnosu s nizom društvenih, ekonomskih, demografskih, psiholoških, političkih, tehnoloških i sociokulturnih procesa i promjena. Teorijski okvir rada čine sociologijske i demografske teorije koje tematiziraju međusobnu povezanost religioznosti i fertiliteta. U empirijskom smislu rad se temelji na analizi rezultata istraživanja provedenog 2008. i 2009. godine u sklopu međunarodnoga znanstvenoistraživačkog projekta *European Values Study*. Istraživanje je provedeno u četrdeset i sedam europskih zemalja (N = 67.492). Od tih zemalja odabrane su, prema kriteriju većinske konfesionalne pripadnosti, tri skupine zemalja – s većinskom protestantskom i katoličkom populacijom te zemlje s većinskom populacijom koja nije konfesionalno izjašnjena (»sekularizirane« zemlje). Na temelju pet hipoteza, fertilitet se analizira s obzirom na religioznost u općem smislu, sociodemografske i sociopolitičke karakteristike, društveni kapital i percepciju osobne dobrobiti te s obzirom na stavove o rodnim ulogama i stavove o djeci, braku i obitelji. Rezultati pokazuju da su najvažniji prediktori fertiliteta neke sociodemografske karakteristike (dobna struktura, veličina mjesta stanovanja te stupanj obrazovanja), dok religioznost i ostali prediktorski sklopovi bilježe znatno manji utjecaj na fertilitet.

Ključne riječi: protestanti, katolici, religioznost, fertilitet, Europa

1. Uvod

Dok bezbrojna neuredna i oskudno odjevena djeca izlaze iz kuće i odlaze pognutih glava niz ulicu u kući nasuprot suprug, sjedeći uza stol kod prozo-

ra, doručkuje tost, a supruga, sjedeći u fotelji, plete. »Pogledaj ih, prokleti katolici, ispunjavaju prokleti svijet prokletim ljudima koje ne mogu prokletu prehraniti.« Tako počinje poznata scena drugog dijela filma *Smisao života* komičarske skupine Monty Python iz 1983. godine pod naslovom »Čudo rođenja«. Scena dalje prati razgovor dvoje supružnika protestanata unutar kojega se, poznatim i specifičnim montipajtonovskim stilom, ističu razlike između katolika i protestanata. Supruga, gospođa Blackitt (glumi je Eric Idle), pita »Zašto oni imaju tako mnogo djece?«, a suprug, Harry Blackitt (Graham Chapman) odgovara »Zato što [zastaje] svaki put kad oni imaju spolni odnos, moraju dobiti dijete«. U nastavku razgovora, ukratko, ističe se mogućnost korištenja kontracepcije kao ključna razlika između protestanata i katolika, a na kraju scene pripovjedač zaključuje: »Usprkos naporima protestanata da promoviraju ideju seksa zbog užitka, množenje djece se nastavilo svagdje«.

Više od trideset godina kasnije (kad se »množenje djece« više ne događa »svagdje«, nego »negdje drugdje«), možemo u zbunjujućem stilu gospođe Blackitt postaviti pitanje – zašto katolici imaju tako malo djece? Naime, prema podacima Eurostata za 2013. godinu opća stopa fertiliteta u većini europskih zemalja s protestantskom konfesionalnom većinom veća je nego u većini europskih zemalja s katoličkom konfesionalnom većinom (osim Irske). Tako je opća stopa fertiliteta te godine na Islandu 1,93, u Švedskoj 1,89, u Norveškoj 1,78, u Finskoj 1,75, a u Danskoj 1,67. S druge strane, opća stopa fertiliteta te godine u Hrvatskoj je 1,46, u Italiji 1,39, u Poljskoj 1,29, a u Španjolskoj 1,27. Veću opću stopu fertiliteta bilježi Irska (1,96), a najveće Turska (2,08) i Francuska (1,99) (European Commission, 2015: 5).

Pitanje stope fertiliteta složeno je pitanje ovisno o nizu različitih procesa i promjena. Od šezdesetih godina 20. stoljeća do drugog desetljeća 21. stoljeća, mnoštvo je društvenih, ekonomskih, kulturnih i političkih promjena utjecalo na promjene fertiliteta u Europi. U području gospodarstva dolazi do prijelaza od dominacije industrijske proizvodnje do dominacije uslužnih djelatnosti, do sve većeg zapošljavanja žena na tržištu rada, rasta zaposlenja »na pola radnog vremena« i na »određeno vrijeme« te do izrazite fleksibilizacije te nesigurnosti rada i radnih odnosa. U društveno-političkoj sferi ističu se procesi demokratizacije i liberalizacije, razvoj ljudskih prava, političke participacije žena, jačanje utjecaja feminističkog pokreta, razvoj i jačanje civilnog društva, ali i sve veća složenost političkih i društvenih odnosa i, posljedično, sve veća nemoć demokratskih institucija. Nadalje, donose se zakoni o reguliranju bračnih i obiteljskih odnosa te o legaliza-

ciji razvoda. Razvija se, jača, a zatim i ulazi u krizu socijalna država, a razvijaju se i različite »obiteljske politike«. Područje znanosti i tehnologije karakterizira razvoj novih mogućnosti kontrole rađanja te razvoj biogenetike i reproduktivne tehnologije. U sociokulturnom smislu ističu se procesi sekularizacije, individualizacije i globalizacije u kontekstu procesa modernizacije i postmodernizacije, porasta obrazovanosti i sve duljeg ostanka u sustavu obrazovanja, porasta društvenih i individualnih očekivanja te prevladavanje nesigurnosti, kratkoročnosti i »destandardizacije životnog puta«.

Zbog spomenutih promjena u demografskom smislu dolazi do općeg procesa starenja stanovništva, opadanja stope fertiliteta i sklapanja braka te porasta broja kohabitacija i razvoda, izvanbračnih rođenja, jednoroditeljskih obitelji, kao i porasta dobne granice ulaska u prvi brak i rođenja prvog djeteta. Osim toga, loši socioekonomski uvjeti u dijelu europskih zemalja, posebice rastuća nezaposlenost, nemogućnost rješavanja stambenog pitanja, nedostatak sustavne skrbi o djeci zaposlenih roditelja, kao i za bračni i obiteljski život nepovoljno radno vrijeme te sve veća nužnost izbora između karijere (zaposlenja) i obitelji (osobito se to odnosi na žene) također bitno utječu na odluku o djeci.

Promjene u europskim društvima donijele su i promjene u području braka i obitelji te u stavovima i odnosu prema djeci. Tako je, primjerice, drukčiji odnos prema djeci i djetinjstvu od sredine 18. stoljeća utjecao i na odnose u obitelji i prema obitelji (Aries, 1962), a promjena uloge žene u društvu od sredine 20. stoljeća donosi i promjene u stavovima prema djeci (Beck-Gernsheim, 1998). Pitanje važnosti djece postoji od samih početaka razvoja ljudskog društva. Djeca se pojavljuju kao praktična utjelovljenja biološke i kulturne reprodukcije pojedinaca i zajednica (Jenks, 1996: 84). »Na globalnoj razini rizici prokreacije bitno nadilaze pojedinca: oni uključuju rastuću populaciju i ograničenja mogućnosti planeta Zemlje. Stoga je odluka 'zašto imati djecu?' veliko pitanje, povezano s osnovnim institucijama kao što su obrazovanje i zdravstvena skrb, načinom poslovanja, odnosom prema okolišu, našom potrošnjom resursa i našom brigom za druge« (Overall, 2012: 17).

Rad, uz uvod i zaključak, sadržava još tri dijela. Nakon ovog dijela, u kojem dajemo opći uvod u temu i pregled sadržaja rada, u drugom dijelu rada ukratko se izlažu i analiziraju osnovna teorijska stajališta o pitanjima fertiliteta, s posebnim naglaskom na teorijske pristupe u sociologiji i demografiji. Također se kratko analiziraju teorije koje povezuju fertilitet s područjima religioznosti, društvenog kapitala te rodnih uloga i stavova

o djeci, braku i obitelji.¹ Treći dio rada sadržava metodološke napomene o uzorku i detaljan prikaz mjernih instrumenata, Također se navode opća hipoteza i pet izvedenih hipoteza te metode korištene u analizama. U četvrtom dijelu rada predstavljaju se rezultati analiza fertiliteta s obzirom na pet prediktorskih sklopova, provedenih na podacima skupne razine. U zaključnom dijelu interpretiraju se dobiveni rezultati, kako u užem kontekstu postavljenih hipoteza, tako i u širem kontekstu o(p)stanka i razvoja europskih društava.

2. Osnovni teorijski pristupi

Općenito, u sociologiji se ističu četiri teorijska pristupa analizi djece kao društvene skupine, a to su kulturni pristup, sociostrukturni, demografski i socijalizacijski pristup (Bass, 2006). U kulturnom se pristupu ističe da su djeca zasebna skupina, odvojena od odraslih, te da je djetinjstvo društvena pojava. Sociostrukturni pristup naglašava važnost dobne strukture, odnosno generacijskog statusa te rodne pripadnosti u konstrukciji društvenih odnosa vezanih uz djecu. Demografski pristup povezuje pitanje djece s promjenama u obitelji, a socijalizacijski pristup ističe važnost procesa socijalizacije, ne samo djece nego i roditelja (Bass, 2006: 140–145).

Unutar kulturnog pristupa Chris Jenks navodi da je »konceptija djetinjstva izraženo društvena konstrukcija, kroz povijest, a i danas, označena različitim procesima potvrde, obredima prijelaza i inicijacije« (Jenks, 1996: 7) te nastavlja kako »ideja djetinjstva nije prirodna nego društvena konstrukcija i njezin je status konstituiran u određenim oblicima diskursa koji su društveno pozicionirani« (Jenks, 1996: 29). Strukturni pristup, prema Jensu Qvortrupu, temelji se na trima osnovnim pretpostavkama: 1. djetinjstvo konstituira određeni strukturni oblik, 2. djetinjstvo je izloženo istim društvenim procesima kao i odraslo doba i 3. djeca su i sama su-konstruktori djetinjstva i društva (Corsaro, 2011: 31). Qvortrup naglašava društvenu integriranost djetinjstva i aktivno djelovanje djece u društvenim promjenama (Qvortrup, 1991: 25–26). Pritom ističe kako su »demografske promjene smanjile broj djece te da su djeca promijenila svoje radno mjesto

¹ Napominjemo da u teorijskom smislu u radu obuhvaćamo i izlažemo šira teorijska stajališta od onih koja su usmjerena isključivo na užu temu rada. Naime, prvih nekoliko ulomaka druge cjeline rada predstavlja uvod u širi okvir rasprave o fertilitetu i djeci, ne samo u sklopu različitih sociologijskih teorija, nego i unutar suvremenoga sociokulturnog konteksta zapadnih društava. Spomenuti teorijski uvod, možda i neopravdano opširan, ipak smo smatrali nužnim u smislu što boljeg obrazloženja teorijskih pristupa od kojih u ovome radu polazimo i na temelju kojih izvodimo testirane hipoteze.

od manualnog rada u polju i u tvornicama prema mentalnome radu u školama« (Qvortrup, 2009: 9). Unutar demografskog pristupa ističu se izražene promjene od šezdesetih godina 20. stoljeća koje utječu i na promjene u stavovima o djeci te na samu koncepciju i percepciju tko su to djeca i što je to djetinjstvo. Tako mnogi autori spominju opadanje fertiliteta i starenje populacije, sve veću zaposlenost žena (majki) na tržištu rada i urušavanje modela »muškarac hranitelj, žena domaćica«, sve veće stope razvoda i opću nesigurnost braka, kao i širenje kohabitacije te opću socijalnu nejednakost i isključenost u smislu ekonomskog ali i kulturnog siromaštva kao važne čimbenike u percepciji djece (Leira i Saraceno, 2008: 2–12). Socijalizacijski pristup analizi djece i djetinjstva William Corsaro dijeli na dva modela: deterministički i konstruktivistički. Unutar determinističkog modela razlikuje dva pristupa – funkcionalistički i reproduktivni. Funkcionalistički pristup promatra dijete kao svojevrsnu prijetnju društvu koja treba biti uklonjena (ili barem znatno smanjena) kroz usvajanje društvenih vrijednosti i normi, a reproduktivni pristup ističe kako se kroz funkcionalističke pretpostavke socijalizacije kao učenja društveno prihvatljivog i funkcionalnog ponašanja u stvari odvija društvena reprodukcija klasnih nejednakosti. Konstruktivistički model, s druge strane, pod utjecajem razvojne psihologije ističe aktivnu ulogu djeteta u konstrukciji vlastitog »svijeta«. Tako, primjerice, Jean Piaget tvrdi da djeca od vrlo rane dobi interpretiraju, organiziraju i koriste informacije iz svoje okoline kako bi konstruirala koncepcije svojih fizičkih i društvenih svjetova (Corsaro, 2011: 9–15).

Neki autori ističu promjene u idejama o skrbi za djecu te potrebu za tim da se odgovornost za podršku i obrazovanje djece podijeli između države i roditelja. Time se implicira da djeca predstavljaju izraženi trošak za socijalnu državu (Björnberg, 2008: 102). Unutar socioekonomskih teorija fertilitetne motivacije ističe se Caldwellova teorija »tokova sredstava« kako je smanjivanje fertiliteta posljedica promjena u vrijednosti djece, gdje se zbog povećanja vrijednosti djece tok sredstava usmjerava od roditelja prema djeci. »To znači, da su u ranijim razdobljima dominirale vrijednosti koristi od djeteta, dijete kao (buduća ili sadašnja) radna snaga, osiguranje starosti, održanje imanja, bogatstva i prestiža obitelji te su koristi rađanja djeteta znatno premašivale ulaganja i žrtve roditelja« (Čudina-Obradović i Obradović, 1999: 244). U tom smislu dolazi do procesa »defamilijarizacije skrbi za djecu« koji karakterizira premještanje skrbi za djecu od neplaćenog rada u obitelji (koji su uglavnom obavljale žene) prema plaćenom radu na tržištu rada (koji također uglavnom obavljaju žene; Björnberg, 2008:

103). U kontekstu sustava vrijednosti neki autori ističu promjenu društvene percepcije djece koja od »korisnih« članova društva sve više postaju »neprocjenjivi« članovi društva (Zelizer, 1985, 2005). Djeca se sve više promatraju kao »objekti emocionalne potrošnje« i »jedna od najskupljih kupnji koju prosječni potrošač može obaviti za svoga života« (Bauman, 2003: 42).

Upravo važnost sustava vrijednosti i promjena vrijednosti s obzirom na proces smanjivanja stope fertiliteta ističe teorija druge demografske tranzicije (*Second Demographic Transition Theory*; Lesthaeghe, 2010). Naime, klasična teorija demografske tranzicije isticala je sukladnost smanjivanja stope fertiliteta i smanjivanja smrtnosti unutar procesa izraženog porasta populacije zapadnih društava koji se uglavnom naziva »prvom demografskom tranzicijom« i obuhvaća razdoblje od 18. stoljeća do prve polovine 20. stoljeća. Unutar te teorije, većim dijelom usmjerene na ekonomske čimbenike, fertilitet se shvaćao kao funkcija potrebe za djecom. Dakle, veća stopa fertiliteta karakterizira tradicionalna društva s poljoprivrednom proizvodnjom, teškim uvjetima života i visokom stopom smrtnosti djece. No kako se društva razvijaju kroz procese modernizacije, dolazi do smanjivanja smrtnosti, djece i općenito, te do povećanja »troškova djece«, a time i do smanjivanja stope fertiliteta (Bailey, 2009: 409). »Druga demografska tranzicija« pojavljuje se šezdesetih godina 20. stoljeća u zapadnim društvima te je karakteriziraju smanjivanje stope fertiliteta ispod razine obnovljivosti, izraženo povećanje prosječne životne dobi, razvoj različitih životnih stilova koji su alternativni braku, razdvajanje bračnog života i prokreacije te izrazita društvena mobilnost populacije. »Drugu demografsku tranziciju« karakteriziraju tri »revolucije«, one u područjima kontracepcije, spolnosti i roda, koje narušavaju koncepcije kolektiviteta i tadašnje normativne strukture temeljene na »obiteljskoj ideologiji« koju su podržavale i vjerske zajednice i države te ističu »novi poredak« kojim se pokušava upravljati temeljem individualne slobode izbora (Lesthaeghe, 2010: 220–222).

Sociopovijesni kontekst zapadnih društava prije »druge demografske tranzicije« razdoblje je od 1860. do 1960. godine koje, između ostaloga, karakteriziraju povećanje dohotka kućanstava, poboljšavanje radnih uvjeta i životnih uvjeta kod kuće, povećanje zdravstvenog standarda, ulaganje u obrazovni sustav i razvoj sustava socijalne sigurnosti. S druge strane, tom razdoblju pripada, i za spomenute procese primjerena, jasno određena rodna podjela poslova (Lesthaeghe, 2010: 223). No, nakon što su ti procesi doveli do ostvarivanja višega životnog standarda, događa se veliki »subjektivni preokret« (Taylor, 2002; Heelas i dr., 2005) te prijelaz s materijalnih na

postmaterijalne vrijednosti (Inglehart, 1997). Model »građanske obitelji« zamjenjuje model »individualističke obitelji«, gdje se sve više ističu osobne vrijednosti, samoaktualizacija, dostojanstvo i sloboda pojedinca te individualno pravo na samoispunjenje (Van de Kaa, 2002: 7).

Podsjetimo da Giddens ističe kako proces demokratizacije »privatne sfere« (Giddens, 1993: 184) predstavlja temelj razvoja »čiste veze« u kojoj izvanjski kriteriji društvenih normi više ne vrijede, a taj razvoj opstoji isključivo zbog nagrada koje može pružiti (Giddens, 1991: 6). Za Becka i Beck-Gernsheim, »danas živimo u vrijeme u kojem je društveni poredak nacionalne države, klase, etničnosti i tradicionalne obitelji u opadanju. Etika individualnog samoispunjenja i postignuća najmoćnija je struja u modernom društvu« (Beck i Beck-Gernsheim, 2002: 22).

Iako teorija »druge demografske tranzicije« pretpostavlja razvoj procesa sekularizacije i antiautoritativnih stavova (prema obitelji, školi, Crkvi, državi i slično), razvoj zapadnih društava od kraja 20. stoljeća bitno karakteriziraju ne samo procesi (post)modernizacije i individualizacije, nego i procesi jačanja uloge religije, kako u privatnom tako i u javnom životu, te novi oblici društvenosti (Casanova, 1994; Inglehart, 1999; Inglehart i Welzel, 2007 [2005]). Upravo stoga odabrani okvir analize u ovom radu i jest religija i religioznost u širem smislu.

U istraživanju suodnosa religioznosti i fertiliteta u literaturi se navode četiri hipoteze: 1. hipoteza »određene teologije«, 2. hipoteza »karakteristika«, 3. hipoteza »manjinskog statusa« i 4. hipoteza »društvene interakcije« (McQuillan, 2004). Prema prvoj hipotezi, razlike u stopi fertiliteta proizlaze iz doktrinarnih razlika između različitih religija (ili različitih dijelova jedne religije, kao u slučaju protestantizma i katoličanstva). Dakle, društva u kojima je većinsko religijsko učenje ono koje se jasno protivi kontracepciji i pobačaju te ističe religijsku i društvenu važnost obitelji s više djece, imat će višu stopu fertiliteta (katolici), dok će u suprotnom slučaju (društvo s većinskim religijskim učenjem koje nema jasno određenu doktrinarnu poziciju oko tog pitanja) stopa fertiliteta biti niža. Druga hipoteza ističe da razlike u fertilitetu ne proizlaze iz različitosti religijskih doktrina, nego iz sociodemografskih i socioekonomskih razlika pripadnika različitih religija. Treća hipoteza referira utjecaje manjinskog statusa na fertilitet neke vjerske zajednice u odnosu na širu društvenu zajednicu, a četvrta ispituje ulogu društvene interakcije u oblikovanju reprodukcije (McQuillan, 2004; Zhang, 2008).

U skladu s tim hipotezama, u ovom radu analiziramo fertilitet s obzirom na: religioznost u širem smislu, stavove o rodnim ulogama te braku i

obitelji (hipoteza »određene teologije«); osnovne sociodemografske i sociopolitičke karakteristike (hipoteza »karakteristika«); društveni kapital (hipoteza »društvene interakcije«). Uključujući koncept društvenog kapitala u analizu fertiliteta u Europi, referiramo kritičke pristupe koji ističu nedostatak hipoteze »određene teologije«, posebice uspoređujući protestantizam i katoličanstvo (Lynch, 2006: 21–39). U nastavku ćemo ukratko odrediti koncept društvenog kapitala.

Društveni kapital za Colemana je, prije svega, određen prema svojoj funkciji, postoji unutar društvene interakcije i predstavlja koristan resurs za aktera. »To nije jedna stvar, nego više različitih stvari koje imaju dvije zajedničke karakteristike: sastoje se od nekih aspekata društvene strukture i podržavaju određena djelovanja pojedinaca unutar te strukture« (Coleman, 1988: 101). Za Bourdieua, društveni je kapital »skup aktualnih i potencijalnih resursa povezanih s posjedovanjem trajne mreže više ili manje institucionaliziranih odnosa međusobne podrške i priznanja« (Bourdieu, 2007: 88), a za Putnama to su »pojave društvenog organiziranja kao primjerice mreže, norme i društveno povjerenje koje potiču koordinaciju i suradnju za zajedničku korist« (Putnam, 1995: 66). Povjerenje u općem smislu, posebice povjerenje u institucije, pojavljuje se kao važan dio šireg koncepta društvenog kapitala (Putnam, 2003 [1993]: 182; Putnam, 1995). Za Fukuyamu povjerenje je »očekivanje koje se pojavljuje u okviru zajednice u kojoj prevladava uobičajeno pošteno i kooperativno ponašanje, zasnovano na pravilima i normama koje su odredili i usvojili članovi te zajednice. [...] Društveni kapital je sposobnost koja proizlazi iz stupnja povjerenja u društvu ili u pojedinim dijelovima toga društva« (Fukuyama, 2000 [1995]: 40).

Nedostatke teorijskih pristupa temeljenih na hipotezi »određene teologije« smanjujemo i uključivanjem u analizu dva prediktorska sklopa koji sadržavaju stavove o rodnim ulogama i o braku i obitelji, a koji su se u nekim recentnijim istraživanjima pokazali značajnima s obzirom na fertilitet (Goldscheider, 2006: 42).

3. Metodološke napomene

3.1. Uzorak

U empirijskom smislu rad se temelji na analizi rezultata istraživanja provedenog 2008. i 2009. godine u sklopu međunarodnoga znanstvenoistraživačkog projekta *European Values Study*. Istraživanje je provedeno u

četrdeset i sedam europskih zemalja (N = 67.492).² Od tih zemalja odabrali smo, prema kriteriju većinske konfesionalne pripadnosti, tri skupine zemalja – one s većinskom protestantskom i katoličkom populacijom te zemlje s većinskom populacijom koja nije konfesionalno izjašnjena i koje ovdje vrlo uopćeno nazivamo »sekulariziranim« zemljama. U skupinu »protestantskih« zemalja ubrojili smo Dansku, Island, Finsku, Norvešku i Švedsku. »Katoličke« su zemlje Poljska, Irska, Hrvatska, Italija i Španjolska, a »sekularizirane« Češka, Estonija, Nizozemska, Francuska i Velika Britanija (Tablica 1).

Tablica 1. Struktura uzorka prema udjelu pripadnika većinske konfesionalnosti u analiziranim zemljama

<i>zemlja</i>	<i>N</i>	<i>većinska konfesionalna pripadnost</i>
<i>»katoličke« zemlje</i>		
		postotak katolika
Poljska	1.479	91,3
Irska	982	80,3
Hrvatska	1.498	79,1
Italija	1.519	79,1
Španjolska	1.497	56,1
<i>»protestantske« zemlje</i>		
		postotak protestanata
Danska	1.507	85,4
Island	808	79,8
Finska	1.134	72,5
Norveška	1.090	71,7
Švedska	1.174	57,1
<i>»sekularizirane« zemlje</i>		
		postotak konfesionalno neizjašnjениh
Češka	1.793	72,0
Estonija	1.518	69,0
Nizozemska	1.552	51,8
Francuska	1.501	51,0
Velika Britanija	1.549	45,0

² *European Values Study* međunarodni je longitudinalni istraživački projekt o osnovnim sustavima vrijednosti unutar kojeg se od 1981. godine provode terenska istraživanja svake devete godine. Hrvatska se u projekt uključila u trećem valu, 1999. godine. Analiza rezultata u ovom radu provodi se na podacima iz četvrtoga vala, a peti je val predviđen za 2017. godinu. Za više informacija o tom projektu vidjeti na <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>.

Takvu konstrukciju uzorka temeljimo na teorijskim pristupima koji referiraju hipoteze »određene teologije« i »društvene interakcije« te rezultatima dosadašnjih empirijskih istraživanja koja pokazuju određene razlike između protestanata i katolika u pitanjima fertiliteta (Lynch, 2006; Hubert, 2014). No, većina dosadašnjih analiza tih pitanja provedena je na individualnoj razini (unutar jedne zemlje, posebice između protestanata i katolika u SAD-u) ili na razini zemalja (komparativna analiza između dviju ili više zemalja), dok je znatno manje takvih analiza na skupnoj razini, što je također utjecalo na navedenu konstrukciju uzorka. Pritom treba istaknuti da se ciljevi i hipoteze rada, te pripadajuća analiza, primarno odnose na dvije skupine zemalja (»katoličke« i »protestantske« zemlje), dok »sekularizirane« zemlje predstavljaju svojevrsnu »kontrolnu skupinu«.

Istraživanje za Hrvatsku provedeno je tijekom 2008. godine na troetapnom uzorku punoljetnog stanovništva unutar kojeg je probabilistički izvršen izbor na trima razinama. Prva se etapa odnosila na izbor naselja metodom kumulativnih veličina, druga na terensko uzorkovanje stambenih jedinica *random walk* metodom. U trećoj se etapi birao jedan od ukučana metodom posljednjega rođendana. Nakon provedbe istraživanja podaci su utežani u tri faze – po dizajnu uzorka u kome su množitelji izračunati na temelju proračuna nejednakih šansi izbora u uzorak, utežavanjem neodaziva na anketu kojim je uklonjena disproporcija broja anketa na pojedinim lokacijama te poststratifikacijskim kalibriranjem prema podacima iz okvira uzorkovanja prema spolu, dobi i obrazovanju (Rimac, 2010: 422–424).

3.2. Mjerni instrumenti

U analizi fertiliteta koristimo pitanje o broju djece s pridruženom ljestvicom odgovora od 0 do 4, gdje je 0 = »bez djece«, a 4 = »četvero i više djece«. Fertilitet analiziramo s obzirom na pet prediktorskih sklopova. Prvi prediktorski sklop – *Religioznost* – sadržava sljedećih sedam čestica: religijsku samoidentifikaciju, utjehu vjere, institucionalnu religijsku praksu (u vrijeme istraživanja i kad su ispitanici bili u dobi od 12 godina), važnost Boga i religije u životu te vjerovanje u Boga, život poslije smrti, pakao, raj i grijeh.³ Drugi prediktorski sklop (*Sociodemografske i sociopolitičke*

³ Varijable korištene za mjerenje prediktorskog sklopa *Religioznost*: 1. »Neovisno o tome idete li u Crkvu ili ne, biste li se nazvali: 1. Uvjerenim ateistom; 2. Nereligioznom osobom; 3. Religioznom osobom«. 2. »Smatrate li da Vas vjera tješi i ohrabruje ili ne? 1. Ne; 2. Ne znam; 3. Da«. 3. »Osim vjenčanja, pogreba i krštenja, koliko često pohađate vjerske obrede u posljednje vrijeme?« (od 1 = Nikada, gotovo nikada, do 4 = Tjedno); 4. »Osim

karakteristike) sadržava deset čestica: spol, dob, obrazovanje, zatim veličinu mjesta stanovanja i stupanj obrazovanja roditelja, mjesečne prihode kućanstva ispitanika te pitanja zadovoljstva poslom, slobode u donošenju odluka na poslu, važnosti slobode i/ili jednakosti i zadovoljstva razvojem demokracije u matičnoj zemlji.⁴

Treći prediktorski sklop predstavlja operacionalizaciju koncepta *Društvenog kapitala i percepcije osobne dobrobiti* te uključuje ukupno dvadeset i pet čestica koje sadržajno obuhvaćaju pitanja osobne sreće i zdravstvenog stanja ispitanika, zadovoljstva vlastitim životom, slobodnog izbora i kontrole vlastitog života te povjerenja u ljude i u institucije.⁵ Četvrti prediktorski

---

vjenčanja, pogreba i krštenja, koliko često ste pohađali vjerske obrede kada ste imali 12 godina?» (od 1 = Nikada, gotovo nikada, do 4 = Tjedno); 5. »Koliko je važan Bog u Vašem životu?» (od 1 = Potpuno nevažan, do 10 = Veoma važan); 6. »Odgovorite, za svaki od dolje navedenih pojmova, koliko važnost zauzimaju u Vašem životu? – religija:« (od 1 = Posve nevažno, do 4 = Veoma važno); 7. »U što od navedenog vjerujete? – u Boga, u život poslije smrti, u pakao, u raj, u grijeh« (od 1 = Ne, do 3 = Da).

⁴ Varijable korištene za mjerenje prediktorskog sklopa *Sociodemografske i sociopolitičke karakteristike*: 1. »spol ispitanika: 1. Muški; 2. Ženski«. 2; »Možete li mi, molim Vas, reći godinu svojeg rođenja?» (otvoreno pitanje); 3. »Koji ste najviši stupanj postigli u obrazovanju?: 1. Bez škole i osnovna škola; 2. Srednja škola; 3. Viša, visoka, fakultet«; 4. »Veličina naselja/grada u kojem živite?» (od 1 = Manje od 2.000 stanovnika, do 5. = Više od 500.000 stanovnika); 5. Kod pitanja o stupnju obrazovanja roditelja ispitanika korištena je ljestvica odgovora istovjetna onoj korištenoj za mjerenje obrazovanja ispitanika; 6. »Ovdje je lista prihoda i voljeli bismo znati u koju kategoriju pripada Vaše kućanstvo. Ubrojite u prihod sve plaće, honorare, mirovine i druge prihode koji pristižu mjesečno. Molimo Vas da kažete slovo ispred kategorije u koju pripada Vaše kućanstvo. U prihod računajte novac kojim raspolazete nakon plaćanja svih poreza i doprinosa« (Skala od 1 /A/ do 13 /M/, pri čemu je 1 = do 1.102,50 kuna, a 13 = 73.500,00 kuna i više); 7. »Sveukupno uzevši, koliko ste zadovoljni ili nezadovoljni svojim poslom?» (od 1 = Nezadovoljan, do 10 = Zadovoljan); 8. »Koliko ste slobodni u donošenju odluka na radnom mjestu? Molimo Vas, koristite ovu skalu da biste označili koliko slobode odlučivanja osjećate da imate« (od 1 = Uopće ne, do 10 = U velikoj mjeri); 9. »Koja je od ovih dviju tvrdnji bliža Vašem uvjerenju? A) Smatram da su sloboda i jednakost važni. Ali ako bih trebao birati, smatrao bih osobnu slobodu važnijom, dakle, da svatko živi u slobodi i da se razvija bez zapreka; B) Podrazumijeva se da su sloboda i jednakost važni. No kad bih trebao birati između njih, smatrao bih jednakost važnijom, dakle, da nitko ne bude društveno zapostavljen, da razlike između socijalnih slojeva ne budu tako velike: 1. Slažem se s tvrdnjom A, 2. Ne slažem se niti s jednom od navedenih, ne znam, 3. Slažem se s tvrdnjom B)«; 10. »Jeste li veoma zadovoljni, zadovoljni, ne baš zadovoljni ili niste uopće zadovoljni razvojem demokracije u našoj zemlji?» (od 1 = Nisam uopće zadovoljan, do 4 = Veoma zadovoljan).

⁵ Varijable korištene za mjerenje prediktorskog sklopa *Društveni kapital i percepcija osobne dobrobiti*: 1. »Sveukupno uzevši, biste li rekli za sebe da ste: 1. Nesretni; 2. Ne znam; 3. Sretni«; 2; »Sveukupno uzevši, kako biste opisali svoje zdravstveno stanje ovih dana? Biste li rekli da je: 1. Loše; 2. Ni dobro, ni loše; 3. Dobro«; 3. »Općenito govoreći, biste li rekli da se većini ljudi može vjerovati ili da čovjek treba biti oprezan u odnosu prema

sklop sastoji se od osam čestica koje sadržajno obuhvaćaju *Rodne uloge*, a peti prediktorski sklop sadržava *Stavove o djeci, braku i obitelji* (ukupno deset čestica).⁶

3.3. Cilj rada i hipoteze

Osnovni je cilj rada analiza fertiliteta na skupnoj razini odabranih europskih zemalja prema kriteriju religijske pripadnosti. U radu polazimo od opće pretpostavke da je fertilitet složeno pitanje koje je u suodnosu s nizom

ljudima?: 1. Čovjek nikada nije dovoljno oprezan; 2. Ne znam; 3. Većini se ljudi može vjerovati); 4. »Koristeći ovu skalu, procijenite bi li Vas većina ljudi iskoristila kad bi imala priliku ili bi pokušali biti poštene prema Vama? Gdje biste postavili svoju procjenu na ovoj skali?« (od 1 = Većina bi me ljudi pokušala iskoristiti, do 10 = Većina bi pokušala postupiti pošteno); 5. »Biste li rekli da ljudi uglavnom pokušavaju pomagati drugima ili uglavnom brinu samo za sebe?« (od 1 = Ljudi uglavnom pokušavaju pomagati drugima); 6. »Neki ljudi osjećaju da imaju potpuno slobodan izbor i kontrolu nad svojim životima, a drugi osjećaju da ono što čine nema nikakvog utjecaja na ono što im se događa. Molim Vas, naznačite koliko slobode izbora i kontrole mislite da imate nad svojim životom« (od 1 = Uopće ne, do 10 = Najvećim dijelom); 7. »Kad uzmete sve u obzir, koliko ste ovih dana zadovoljni svojim životom?« (od 1 = Nezadovoljan, do 10 = Zadovoljan); 8. »Molimo Vas, pogledajte ovu listu i recite mi za svaku od dolje navedenih institucija, koliko povjerenja u nju imate«. Ponuđena je lista od osamnaest institucija i organizacija (bile su predviđene skalne vrijednosti na ljestvici odgovora u rasponu od 1 = Nikakvo, do 4 = Veoma veliko).

⁶ Varijable korištene za mjerenje prediktorskog sklopa *Rodne uloge* (sve su varijable mjerene na ljestvici odgovora sa stupnjevima 1. Ne slažem se, 2. Ne znam i 3. Slažem se): 1. »Majka koja radi može uspostaviti jednako topao i siguran odnos sa svojom djecom kao i majka koja ne radi«; 2. »Predškolsko dijete će vjerojatno trpjeti ako njegova majka radi«; 3. »Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu«; 4. »Posao domaćice jednako ispunjava kao posao za plaću«; 5. »Zaposlenje je najbolji način za ženu da bude neovisna«; 6. »I muž i žena moraju pridonositi приходima kućanstva«; 7. »Očevi su općenito jednako sposobni brinuti se za djecu kao i majke«; 8. »Muškarci bi trebali biti jednako odgovorni prema domu i djeci kao žene«.

Varijable korištene za mjerenje prediktorskog sklopa *Djeca, brak i obitelj*: 1. »Ako netko tvrdi da dijete treba i oca i majku da bi sretno odrastalo, biste li se složili ili ne?: (1. Ne bih se složio; 2. Ne znam; 3. Složio bih se)«; 2. »Mislite li da žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjenom ili to nije uvjet?: (1. Nije neophodno; 2. Ne znam; 3. Treba imati djecu)«; 3. »Slažete li se ili ne sa sljedećom tvrdnjom – brak je zastarjela institucija: 1. Ne slažem se; 2. Ne znam; 3. Slažem se)«; 4. »Ako žena želi imati dijete kao samohrana majka i ne želi stabilnu vezu s muškarcem, odobravate li joj to ili ne?: 1. Ne odobravam; 2. Ne znam; 3. Odobravam)«; 5. »Čovjek treba imati djecu da bi život imao smisla«; 6. »Brak ili duga stabilna veza nužni su za sreću«; 7. »Homoseksualni parovi trebali bi moći posvojiti djecu«; 8. »U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak«; 9. »Imati djecu je obveza prema društvu«; 10. »Ljudi sami trebaju odlučiti hoće li imati djecu ili ne«. Na varijablama 5 do 10 bila je predviđena ljestvica odgovora sa stupnjevima 1. Ne slažem se, 2. Ne znam i 3. Slažem se.

društvenih, ekonomskih, demografskih, psiholoških, političkih, tehnoloških i sociokulturnih procesa i promjena (Akrap, 2003). U pogledu obilježja koja bi mogla objasniti varijacije u razini fertiliteta među skupinama zemalja prema kriteriju religijske pripadnosti, u radu postavljamo pet hipoteza, u skladu s teorijskim pristupima i rezultatima dosadašnjih studija naznačenima u drugoj cjelini ovog rada.

H1: Religioznost na fertilitet ima veći utjecaj u »katoličkim« zemljama nego u »protestantskim« zemljama.

Hipotezu temeljimo na doktrinarnim razlikama između katoličanstva i protestantizma. Katoličanstvo, za razliku od protestantizma, ima izraženu pronatalitetnu ideologiju koju su, barem do sedamdesetih godina 20. stoljeća, pratile visoke stope fertiliteta (Lehrer, 2009: 177). Osim toga, rezultati nekih drugih analiza temeljenih na podacima *European Values Study*, između ostaloga, pokazuju da je religioznost u pojedinim europskim zemljama snažan prediktor fertiliteta, posebice se to odnosi na »katolička i tradicionalnija društva« (Guetto, Luijckx i Scherer, 2015: 156).

H2: Sociodemografske i sociopolitičke karakteristike imaju veći utjecaj na fertilitet u »katoličkim« zemljama nego u »protestantskim« zemljama.

Hipotezu, s obzirom na sociopolitičke karakteristike, temeljimo na teoriji Gøsta Esping-Andersena (1990) o različitim porecima socijalne države (»liberalni«, »konzervativno-korporativni« i »socijalno-demokratski«) gdje bi većina odabranih »protestantskih« zemalja u ovom radu uglavnom pripadala »socijalno demokratskom modelu«, a većina odabranih »katoličkih« zemalja uglavnom bi pripadala »konzervativno-korporativnom modelu«. Idealnotipsko razlikovanje poredaka socijalne države Esping-Andersen temelji na konceptima dekomodifikacije, društvene stratifikacije i odnosu države i tržišta. »Konzervativno-korporativni model« povijesno je vezan uz katoličanstvo i snažno usmjeren prema obitelji, a »socijalno-demokratski model« prema emancipaciji pojedinca (Esping-Andersen, 1990). Nadalje, hipotezu, s obzirom na sociodemografske karakteristike, temeljimo na rezultatima prethodnih analiza koji pokazuju važnost dobne granice, stupnja obrazovanja i visine mjesečnih primanja za fertilitet u pojedinim »katoličkim« zemljama u Europi (Adsera, 2006a, 2006b).

H3: Društveni kapital i percepcija osobne dobrobiti imaju veći utjecaj na fertilitet u »protestantskim« nego u »katoličkim« zemljama.

U teorijskom smislu katoličanstvo se, kroz bliske odnose između obitelji i Crkve, povezuje s hijerarhijskom strukturom društva (potiču se vertikalne veze u odnosu spram horizontalnih), a s druge strane, protestantske crkve povezuje se s izvanobiteljskim orijentacijama koje potiču sudjelovanje u društvenim mrežama izvan obitelji i crkve. I rezultati drugih empirijskih istraživanja potvrđuju pozitivan odnos protestantizma i društvenog kapitala, odnosno negativan odnos katoličanstva i društvenog kapitala (Kaasa, 2013: 581; Lam, 2006).

H4: Stavovi o rodnim ulogama imaju veći utjecaj na fertilitet u »protestantskim« zemljama nego u »katoličkim« zemljama.

Chesnais (1996) razlikuje »nacije obitelji« i »nacije individualaca«, gdje je u prvima okosnica pri donošenju većine odluka proširena obitelj, a u drugima se ističu individualizam i društvena jednakost. U prvima, nadalje, politike podržavaju tradicionalni model »muškarac hranitelj, žena domaćica« ili uglavnom ne interveniraju u područje obitelji, a u drugima se aktivno promiče rodna ravnopravnost i različiti oblici obitelji (Chesnais, 1996). Prvoj skupini zemalja pripadaju »katoličke«, a drugoj skupini »protestantske« zemlje.

H5: Stavovi o djeci, braku i obitelji imaju veći utjecaj na fertilitet u »katoličkim« zemljama nego u »protestantskim« zemljama.

Hipotezu temeljimo na doktrinarnim i praktičnim razlikama između katoličanstva i protestantizma s obzirom na spolni/rodni moral te na druga pitanja koja obuhvaća taj prediktorski sklop, kao što su važnost obaju roditelja za dijete i prihvatljivost jednoroditeljskih obitelji, kohabitacija i homoseksualnih parova kao posvojitelja. Naime, kako navodi Lynch, spolni odnosi u braku, kao i druga pitanja bračnog života (ili nekoga drugog oblika zajedničkog života) u protestantizmu su, za razliku od onih u katoličanstvu, uglavnom izvan crkvenog utjecaja (Lynch, 2006: 26).

3.4. Metode

U analizi podataka na koje se oslanjamo koristimo deskriptivne postupke te hi-kvadrat test i multiplu regresijsku analizu, u sklopu koje se kriterijska varijabla (pitanje o broju djece) analizira s obzirom na navedenih pet prediktorskih sklopova. Podaci su obrađeni u programskom paketu IBM SPSS 23.

4. Analiza podataka

Broj djece u *European Values Study* istraživanju za četvrti val istraživanja iz 2008. i 2009. godine u skladu je s prethodno navedenim Eurostatovim rezultatima o stopi fertiliteta u Europi za 2013. godinu, kad je utvrđena viša stopa fertiliteta u većini »protestantskih« zemalja u odnosu na većinu »katoličkih« zemalja. Iz Tablice 2 vidljivo je da trećina ispitanika u »katoličkim« zemljama nema djecu, dok je taj postotak u »protestantskim« i »sekulariziranim« zemljama nešto niži. S druge strane, u »protestantskim« zemljama 28,1 posto ispitanika ima troje ili više djece, u odnosu na 21,8 posto takvih u »katoličkim« zemljama, odnosno 20,3 posto u »sekulariziranim« zemljama.

Tablica 2. Distribucija broja djece po analiziranim skupinama zemalja

		<i>N</i>	%
»katoličke« zemlje	bez djece	2.300	33,0
	jedno	1.157	16,6
	dvoje	1.998	28,6
	troje	847	12,1
	četvoro i više	674	9,7
»protestantske« zemlje	bez djece	1.508	26,4
	jedno	804	14,1
	dvoje	1.793	31,4
	troje	996	17,4
	četvoro i više	612	10,7
»sekularizirane« zemlje	bez djece	2.247	28,4
	jedno	1.463	18,5
	dvoje	2.596	32,8
	troje	1.032	13,0
	četvoro i više	575	7,3

Prva se hipoteza odnosi na snažniju povezanost religioznosti i fertiliteta u »katoličkim« zemljama u odnosu na »protestantske« zemlje. Regresijska analiza prvoga prediktorskog sklopa (*Religioznost*) i fertiliteta pokazuje da odabrani prediktorski sklop tumači 6,2 posto varijance kriterijske varijable u »katoličkim« zemljama te nešto manje od 5 posto u »protestantskim« i »sekulariziranim« zemljama (Tablica 3).⁷ Fertilitet u »katoličkim« zemlja-

⁷ U tablicama 3 – 7 zbog preglednosti su prikazani samo statistički značajni prediktori fertiliteta ($p < 0,05$).

ma statistički je značajno povezan s četirima odabranim prediktorima – utjehom vjere, važnosti Boga u životu, institucionalnom religijskom praksom i važnosti religije u životu. Fertilitet, odnosno broj djece, pozitivno je povezan s utjehom u vjeri, važnošću Boga i religije te odlascima na misu. Slični rezultati dobiveni su i u drugim dvjema skupinama zemalja gdje se također ističu prediktori važnosti Boga i religije u životu te institucionalne religijske prakse.

Tablica 3. Čestice iz prediktorskog sklopa Religioznost kao korelati broja djece po analiziranim skupinama zemalja u multiploj regresijskoj analizi

		standardizirani koeficijenti		korelacije	
		beta	p	direktne	parcijalne
»katoličke« zemlje	utjeha vjere	0,096	< 0,001	0,210	0,068
	važnost Boga u životu	0,084	< 0,001	0,208	0,058
	institucionalna religijska praksa	0,070	< 0,001	0,193	0,053
	važnost religije u životu	0,055	0,001	0,189	0,043
	R ² = 0,062				
»protestantske« zemlje	važnost Boga u životu	0,109	< 0,001	0,177	0,073
	institucionalna religijska praksa	0,068	< 0,001	0,152	0,057
	religijska samoidentifikacija	0,067	< 0,001	0,159	0,053
	važnost religije u životu	0,066	< 0,001	0,162	0,050
	R ² = 0,047				
»sekularizirane« zemlje	institucionalna religijska praksa do 12 godina	0,125	< 0,001	0,185	0,110
	institucionalna religijska praksa	0,062	< 0,001	0,185	0,110
	vjera u Boga	0,049	0,01	0,157	0,030
	važnost Boga u životu	0,049	0,01	0,156	0,030
	važnost religije u životu	0,033	0,031	0,139	0,025
	R ² = 0,048				

No u »protestantskim« zemljama, kao statistički značajan prediktor, pojavljuje se i religijska samoidentifikacija (oni koji se smatraju religioznim osobama imaju više djece od onih koji se smatraju nereligioznima), a u »sekulariziranim« zemljama ističe se institucionalna religijska praksa do 12 godina (ispitanici koji su u dobi od 12 godina redovito pohađali religijske obrede imaju više djece od onih koji u toj dobi nisu pohodili

religijske obrede ili su to činili rijetko). Najvažniji prediktori za fertilitet u tom prediktorskom sklopu jesu utjeha vjere u »katoličkim« zemljama, važnost Boga u životu u »protestantskim« zemljama i institucionalna religijska praksa do 12 godina u »sekulariziranim« zemljama.

Druga hipoteza pretpostavlja snažniju povezanost sociodemografskih i sociopolitičkih karakteristika ispitanika i fertiliteta u »katoličkim« zemljama u odnosu na »protestantske« zemlje. Regresijska analiza drugoga prediktorskog sklopa i fertiliteta pokazuje da taj prediktorski sklop tumači 26,7 posto varijance kriterijske varijable u »katoličkim« zemljama te 23,0 posto u »protestantskim«, odnosno 21,9 posto u »sekulariziranim« zemljama (Tablica 4). Najvažniji prediktor u svim trima skupinama zemalja jest dobna struktura. Očekivano, ispitanici starije životne dobi imaju više djece od ispitanika mlađe životne dobi.⁸ Izražena važnost dobne strukture za fertilitet u skladu je sa statističkim pokazateljima o sve višoj dobnoj granici rađanja prvog djeteta u Europi (European Commission, 2015: 13).⁹

Osim dobne strukture, u »katoličkim« zemljama dobivena je statistički značajna povezanost i s obzirom na veličinu mjesta života ispitanika, stupanj obrazovanja roditelja i ispitanika. Ispitanici iz manjih mjesta, s nižim stupnjem obrazovanja i čiji roditelji imaju niži stupanj obrazovanja imaju više djece. Slični rezultati, s obzirom na veličinu mjesta života i stupanj obrazovanja ispitanika, odnosno njihovih roditelja, dobiveni su i u drugim dvjema skupinama zemalja. Kao prediktor fertiliteta u »protestantskim« zemljama pojavljuju se i mjesečni prihodi kućanstava ispitanika (oni s višim mjesečnim primanjima imaju više djece), a u »sekulariziranim« zemljama i spol.

⁸ Rezultati hi-kvadrat testa pokazuju da unutar kohorte rođenih 1979. godine i kasnije (to su ispitanici u dobi od 18 do 29 godina u vrijeme provedbe istraživanja) postoji izrazito visok postotak ispitanika koji nemaju djece (82,4 posto u »katoličkim« zemljama, odnosno 80,6 posto u »protestantskim« i 77,9 posto u »sekulariziranim« zemljama). Unutar te kohorte, s troje i više djece je 3,5 posto ispitanika u »katoličkim«, odnosno 5,8 posto u »protestantskim« zemljama i 3,3 posto u »sekulariziranim« zemljama. S druge strane, unutar kohorte rođenih 1943. godine i ranije (ispitanici u dobi od 65 i više godina) onih s troje i više djece u »katoličkim« zemljama ima 41,1 posto, u »protestantskim« zemljama ih je 45,9 posto, a u »sekulariziranim« zemljama 33,6 posto. Testovni statistik (χ^2) za »katoličke« zemlje iznosi 2.597,02 (df = 12; p < 0,001), za »protestantske« 2.154,85 (df = 12; p < 0,001), a »sekularizirane« 2.443,97 (df = 12; p < 0,001).

⁹ Prema podacima Europske komisije i Eurostata za 2013. godinu, prosječna dob žena kod rođenja prvog djeteta u Europskoj uniji bila je 28,7 godina. Pritom je najviša prosječna dob žena u tom smislu u Italiji (30,6 godina) i Španjolskoj (30,4), a najniža u Bugarskoj (25,8) i Rumunjskoj (25,7). U Hrvatskoj je to 28,0 godina (European Commission, 2015: 13).

Tablica 4. Čestice iz prediktorskog sklopa Sociodemografske i sociopolitičke karakteristike kao korelati broja djece po analiziranim skupinama zemalja u multiploj regresijskoj analizi

		<i>standardizirani koeficijenti</i>	<i>p</i>	<i>korelacije</i>	
		<i>beta</i>		<i>direktne</i>	<i>parcijalne</i>
»katoličke« zemlje	dobna struktura	-0,403	< 0,001	-0,479	-0,384
	veličina mjesta života	-0,114	< 0,001	-0,172	-0,129
	stupanj obrazovanja roditelja	-0,083	< 0,001	-0,317	-0,079
	stupanj obrazovanja	-0,076	< 0,001	-0,293	-0,073
	R ² = 0,267				
»protestantske« zemlje	dobna struktura	-0,421	< 0,001	-0,441	-0,413
	mjesečni prihodi	0,118	< 0,001	0,137	0,129
	veličina mjesta života	-0,090	< 0,001	-0,144	-0,101
	stupanj obrazovanja roditelja	-0,049	0,003	-0,180	-0,053
	R ² = 0,230				
»sekularizirane« zemlje	dobna struktura	-0,408	< 0,001	-0,416	-0,409
	veličina mjesta života	-0,130	< 0,001	-0,162	-0,143
	spol	0,094	< 0,001	0,105	0,105
	stupanj obrazovanja	-0,086	< 0,001	-0,147	-0,090
	R ² = 0,219				

Treća hipoteza pretpostavlja veću povezanost fertiliteta i društvenog kapitala i percepcije osobne dobrobiti u »protestantskim« u odnosu na »katoličke« zemlje. U »katoličkim« zemljama odabrani prediktorski sklop tumaći 8,3 posto kriterijske varijable, u »protestantskim« zemljama 5,5 posto, dok za »sekularizirane« zemlje nije dobivena statistički značajna povezanost na tom prediktorskom sklopu (Tablica 5).

Tablica 5. Čestice iz prediktorskog sklopa *Društveni kapital i percepcija osobne dobrobiti* kao korelati broja djece po analiziranim skupinama zemalja u multiploj regresijskoj analizi

		<i>standardizirani koeficijenti</i>		<i>p</i>	<i>korelacije</i>	
		<i>beta</i>			<i>direktne</i>	<i>parcijalne</i>
»katoličke« zemlje	zdravstveno stanje	-0,203	< 0,001		-0,204	-0,193
	povjerenje u Crkvu	0,111	< 0,001		0,165	0,108
	povjerenje u policiju	0,058	< 0,001		0,105	0,051
	povjerenje u vojsku	0,040	0,003		0,108	0,037
	R ² = 0,083					
»protestantske« zemlje	percepcija poštenja	0,089	< 0,001		0,110	0,076
	percepcija solidarnosti	0,079	< 0,001		0,111	0,071
	R ² = 0,055					
»sekularizirane« zemlje	–	–	–	–	–	–

U prvoj skupini zemalja dobivena je statistički značajna povezanost fertiliteta s četirima prediktorima, a to su samoprocjena zdravstvenog stanja i povjerenje u Crkvu, policiju i vojsku. Ispitanici u »katoličkim« zemljama koji svoje zdravstveno stanje procjenjuju kao lošije te koji ističu više povjerenje u navedene »institucije autoriteta« imaju više djece. U »protestantskim« zemljama više djece imaju oni ispitanici koji percipiraju druge ljude oko sebe kao poštene i solidarne.

Četvrta hipoteza pretpostavlja povezanost stavova o rodnim ulogama i fertiliteta izraženiju u »protestantskim« u odnosu na »katoličke« zemlje. Rezultati regresijske analize pokazuju da taj prediktorski sklop nije statistički značajno povezan s fertilitetom u »protestantskim« i »sekulariziranim« zemljama, dok u »katoličkim« zemljama tumači samo 4,1 posto kriterijske varijable (Tablica 6). U »katoličkim« zemljama ispitanici skloniji tradicionalnoj rodnoj ulozi žene kao domaćice imaju više djece.

Tablica 6. Čestice iz prediktorskog sklopa *Rodne uloge* kao korelati broja djece po analiziranim skupinama zemalja u multiploj regresijskoj analizi

		standardizirani koeficijenti		korelacije	
		beta	p	direktne	parcijalne
»katoličke« zemlje	Posao domaćice jednako ispunjava kao posao za plaću.	0,098	< 0,001	0,134	0,095
	Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu.	0,081	< 0,001	0,134	0,077
	Predškolsko dijete će vjerojatno trpjeti ako njegova majka radi.	0,066	< 0,001	0,116	0,060
	R ² = 0,041				
»protestantske« zemlje	–	–	–	–	–
»sekularizirane« zemlje	–	–	–	–	–

Napokon, regresijska analiza provedena uz petu hipotezu, kojom se pretpostavilo da stavovi o djeci, braku i obitelji imaju veći utjecaj na fertilitet u »katoličkim« nego u »protestantskim« zemljama, pokazuje da taj prediktorski sklop tumači 7,4 posto kriterijske varijable u »katoličkim« zemljama te samo 4,7 posto u »protestantskim« zemljama (Tablica 7). Ispitanici u »katoličkim« zemljama koji zastupaju tradicionalna shvaćanja s obzirom na djecu, brak i obitelj imaju više djece. U tom su smislu najvažniji prediktori neprihvatanje kohabitacije te stavovi da su djeca obveza prema društvu i da je majčinstvo ključni dio identiteta žene. Neprihvatanje kohabitacije pojavljuje se kao statistički značajan prediktor fertiliteta i u drugim dvjema skupinama zemalja.

Tablica 7. Čestice iz prediktorskog sklopa *Stavovi o djeci, braku i obitelji uloge* kao korelati broja djece po analiziranim skupinama zemalja u multiploj regresijskoj analizi

		standardizirani		korelacije	
		koeficijenti	<i>p</i>	direktne	parcijalne
		<i>beta</i>			
»katoličke« zemlje	U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez braka.	-0,134	< 0,001	-0,203	-0,127
	Imati djecu je obveza prema društvu.	0,083	< 0,001	0,146	0,081
	Žena treba imati djecu.	0,078	< 0,001	0,161	0,072
	Brak je zastarjela institucija.	-0,050	< 0,001	-0,110	-0,050
	Homoseksualni parovi trebali bi moći posvojiti djecu.	-0,041	0,002	-0,132	-0,039
	Brak ili duga stabilna veza nužni su za sreću.	0,039	0,003	0,132	0,037
	Dijete treba i oca i majku za sretno odrastanje.	0,039	0,003	0,124	0,037
	R ² = 0,074				
»protestantske« zemlje	Brak je zastarjela institucija.	-0,087	< 0,001	-0,111	-0,088
	U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez braka.	-0,084	< 0,001	-0,104	-0,080
	Dijete treba i oca i majku za sretno odrastanje.	0,061	< 0,001	0,101	0,055
		R ² = 0,047			
»sekularizirane« zemlje	U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez braka.	-0,075	< 0,001	-0,118	-0,070
	Homoseksualni parovi trebali bi moći posvojiti djecu.	-0,060	< 0,001	-0,111	-0,055
		R ² = 0,014			

S obzirom na pretpostavke od kojih se krenulo u predstavljene analize, rezultati potvrđuju prvu hipotezu. Religioznost ima nešto veći utjecaj na fertilitet u »katoličkim« zemljama, nego u »protestantskim« i »sekulariziranim« zemljama. Kao najvažniji prediktori dobiveni su: vjera kao utjeha u životu i važnost Boga u životu u »katoličkim« zemljama, važnost Boga u životu u »protestantskim« i institucionalna religijska praksa do 12 godina u »sekulariziranim« zemljama. Osim toga, važan je prediktor fertiliteta u

svim trima skupinama zemalja i institucionalna religijska praksa. S obzirom na drugu hipotezu, rezultati potvrđuju očekivanja u vezi sociodemografskog aspekta toga prediktorskog sklopa, ali ne potvrđuju očekivanja s obzirom na sociopolitički aspekt. Odabrane sociodemografske karakteristike imaju veći utjecaj na fertilitet u »katoličkim« zemljama, nego u drugim dvjema skupinama zemalja. Najvažniji je prediktor u tom prediktorskom sklopu u svim trima skupinama zemalja dobna struktura (mlađe kohorte imaju manji broj djece od starijih), što je u skladu s rezultatima drugih istraživanja, pri čemu se posebice ističe ne samo pitanje odgađanja rođenja prvog djeteta, nego i rađanje manjeg broja djece (Akrap i Čipin, 2006: 108). Osim dobne strukture, kao značajni prediktori u svim trima skupinama zemalja dobiveni su i veličina mjesta života, stupanj obrazovanja roditelja i ispitanika, a u »protestantskim« zemljama važan prediktor su i mjesečna primanja, pri čemu oni s višim mjesečnim primanjima imaju i više djece. Rezultati analize nisu jednoznačni ni s obzirom na treću hipotezu. Pretpostavljeni veći utjecaj društvenog kapitala i percepcije osobne dobrobiti na fertilitet u »protestantskim« zemljama u odnosu na »katoličke« zemlje nije dobiven. Unutar tog prediktorskog sklopa kao značajni prediktori fertiliteta za »katoličke« zemlje dobiveni su samoprocjena zdravstvenog stanja ispitanika i povjerenje u institucije autoriteta, a za »protestantske« zemlje, uz niži postotak protumačene varijance, percepcija poštenja i solidarnosti drugih ljudi. Dakle, na temelju provedene analize ne možemo jasno potvrditi niti opovrgnuti navedenu hipotezu. Nadalje, četvrta hipoteza nije potvrđena jer prediktorski sklop koji obuhvaća rodne uloge bilježi vrlo nisku prediktivnost i to samo u »katoličkim« zemljama, dok kod druge dvije skupine zemalja nije utvrđena statistički značajna veza prediktora i kriterijske varijable. Napokon, dobiveni rezultati potvrđuju petu hipotezu. Stavovi o braku i obitelji, uglavnom tradicionalne orijentacije, imaju nešto veći utjecaj na fertilitet u »katoličkim« nego u »protestantskim« zemljama.

Na kraju, treba istaknuti da je većina statistički značajnih prediktora slabo ili vrlo slabo povezana s kriterijem u svim trima skupinama zemalja, odnosno da svih pet prediktorskih sklopova slabo tumače varijancu kriterija. Iznimka je u tom smislu, barem djelomice, prediktorski sklop *Sociodemografske i sociopolitičke karakteristike*, no uz samo jednu česticu (dobna struktura) koja utječe na glavninu protumačene varijance. S obzirom na analizirane čimbenike, nisu, dakle, dobivene osjetne razlike između »katoličkih« i »protestantskih« zemalja u pogledu fertiliteta. Također, rezultati

analize upućuju na to da obilježja uključena u prediktorske sklopove nemaju veći utjecaj na fertilitet općenito.

5. Zaključak

Fertilitet i promjena stopa fertiliteta u Europi te čimbenika koji utječu na te promjene, doista je složen fenomen za koji ne postoji jednostavno objašnjenje. Zašto u Europi protestanti imaju više djece od katolika? Jednostavan odgovor na to pitanje bio bi da većina »protestantskih« zemalja ima znatno razvijeniju socijalnu državu (a time i razvijene oblike »obiteljske politike«), za razliku od većine »katoličkih« zemalja (osim Francuske, koju je preciznije označiti »sekulariziranom« zemljom nego »katoličkom« i, djelomice, Irske) te stoga i veće stope fertiliteta (Oinonen, 2008: 44–47). No, analize različitih studija i rezultata empirijskih istraživanja nisu jednoznačne (Gauthier, 1996, 2000), odnosno nema jasnih dokaza da na fertilitet izravno utječe »obiteljska politika« (različite obiteljske povlastice, plaćeni roditeljni dopust i jednaka dostupnost takvog dopusta za oba roditelja, fleksibilno radno vrijeme, izgrađena i dostupna infrastruktura vezana uz usluge za skrb djece i slično). S druge strane, moguće su i negativne posljedice »obiteljske politike«, prije svega za društvenu koheziju, međugeneracijsku solidarnost i rodnu ravnopravnost. Specifične politike, naime, mogu između ostaloga i povećati očekivanja javnih izdataka do razine koju je teško ispuniti, što posljedično vodi nepovjerenju u institucije (Oinonen, 2008: 45; Hantrais, 2005: 17). Osim toga, u dijelu europskih zemalja, uključujući i Hrvatsku, zaposlene žene imaju više djece od onih koje su nezaposlene (Lanzieri, 2013: 10). I po tom pitanju je nužan oprez i analiza dobne strukture zaposlenih žena prema područjima djelatnosti koje za odluku o djeci mogu imati više ili manje povoljno (fleksibilno) radno vrijeme (Akrap, 2011).

Na pitanje zašto religioznost u nekim zemljama ima važnu ulogu za fertilitet, a u drugima pak nema, Kevin McQuillan ističe da će u tom smislu »religijske vrijednosti najvjerojatnije vrijediti kad religijske institucije budu posjedovale sredstva za komunikaciju tih vrijednosti svojim članovima i uspostavu mehanizama koji će poticati njihovo uvažavanje i kažnjavati neuvažavanje« (McQuillan, 2004: 32). Fertilitet se povezuje s općim promjenama u percepciji i praksi obiteljskog i bračnog života te se ističu utjecaji procesa modernizacije i individualizacije u rastvaranju modela relativno stabilne »nukleusne obitelji« i pojave drugih i različitih organizacijskih oblika kao što su kohabitacije, samačka domaćinstva, jednoroditeljske

obitelji i slično. No, krajem 20. i početkom 21. stoljeća dolazi do povećanja stope fertiliteta upravo u zemljama koje su karakterizirale spomenute, kao i mnoge druge, promjene u području bračnog i obiteljskog života. S druge strane, u zemljama u kojima su spomenute promjene bile manje izražene i gdje još uvijek prevladavaju tradicionalni odnosi u obitelji, dolazi do opadanja stope fertiliteta (Dalla Zuanna i Micheli, 2004a: 8). Lesthaeghe upozorava na svojevrsni paradoks da doslovno izumiranje daleko više prijeti društvima koje karakterizira »sustav snažne obitelji«, nego onima sa »sustavom slabe obitelji« (Lesthaeghe, 2010: 14).

U demografiji se razlikuju tri razine fertiliteta »ispod obnovljivosti«: 1. nizak fertilitet (najmanje 1,5 djece po ženi), 2. jako nizak fertilitet (između 1,3 i 1,5 djece po ženi) i 3. najniži nizak fertilitet (ispod 1,3 djeteta po ženi) (Billari i Kohler, 2004; Rovny, 2011). Opća je stopa fertiliteta 2013. godine za sve zemlje članice Europske unije 1,55, a nakon godina opadanja u razdoblju između 2003. i 2013. godine dolazi do povećanja opće stope fertiliteta u većini zemalja Europske unije na više od 1,3 djeteta, osim u trima »katoličkim« zemljama – Španjolskoj (1,27), Poljskoj (1,29) i Portugalu (1,21) (European Commission, 2015: 12). Stoga neki autori postavljaju pitanje koliko je dominacija »obiteljske orijentacije« u društvima »snažne obitelji«, nasuprot »individualnoj orijentaciji« u društvima »slabe obitelji«, doista primjerena za razvoj fertiliteta (Dalla Zuanna i Micheli, 2004a, 2004b), a drugi ističu kako su »stope fertiliteta sada uglavnom više u zemljama gdje su viša obrazovna postignuća žena te stope zapošljavanja žena na tržištu rada, kao i stope rađanja djece izvan braka« (Lewis, 2009: 43).

Reher ističe da »reformacija, s naglaskom na pojedinca i osloncem na individualno, vrijednostima rada, ovosvjetovnim asketizmom i predestinacijom, predstavlja oštru suprotnost katoličanstvu, temeljenom na autoritetu, onosvjetovnom i duhovnosti. Te suprotnosti imaju ključne implikacije za obiteljski život i za ekonomsku i društvenu organizaciju europskih društava« (Reher, 1998: 213–214). U tom smislu neki autori, na primjeru Italije i Španjolske, ističu negativan utjecaj »snažnih« religijskih i obiteljskih institucija na stopu fertiliteta zbog otpora šire društvene zajednice, posebice muškaraca, zapošljavanju žena na tržištu rada (Rindfuss, Guzzo i Morgan, 2003). Društva u kojima nema jasnog odgovora na »višesmjensku« opterećenost žena (tržište rada i dom) karakterizira opadanje stope fertiliteta.

Na kraju, nužan je i osvrt na nedostatke i ograničenja naše analize. Prvo, u radu analiziramo fertilitet kroz pitanje o broju djece, a ne analiziramo

opću stopu fertiliteta, što bi svakako pridonijelo jasnijem uvidu u procese promjena fertiliteta i moguće važne čimbenike u tim promjenama. Također, obilježja same kriterijske varijable mogu biti problematična u odnosu na korištene metode analize podataka (djelomičnim grupiranjem broja djece u kategorije dolazi do ordinalizacije te varijable), iako se ordinalne mjere nerijetko uključuju u parametrijske postupke. S tim u vezi treba naglasiti i to da se u ovom radu oslanjamo na podatke i metodologiju *European Values Study*, što je diktiralo upotrebu mjera upitne sadržajne vrijednosti i za dio prediktorskih varijabli. Drugo, baza podataka na kojoj temeljimo analizu odnosi se na empirijsko istraživanje koje je provedeno na samom početku globalne ekonomske recesije, što smanjuje mogućnosti barem djelomične analize utjecaja kriznog razdoblja na fertilitet (Sobotka, Skirbekk i Philipov, 2011). Treće, u analizu nisu uključeni možda važni čimbenici kao što su, primjerice, bruto društveni proizvod (za svaku pojedinu zemlju kao i izračun za svaku izabranu skupinu zemalja), različite porezne i socijalne politike koje su vezane uz fertilitet, mogući načini rješavanja stambenog pitanja, kao i neka druga relevantna pitanja (primjerice prosječno vrijeme provedeno u zajedničkom životu mladih s roditeljima). Napokon, moramo istaknuti da naša analiza nije pružila jednoznačan empirijski utemeljen odgovor na postavljeno pitanje iz naslova rada zbog niske prediktivnosti testiranih sklopova, bilo da je ona odraz nedostatne primjenjivosti odabranih koncepata u pozadini postavljenih hipoteza ili obilježja, odnosno ograničenja, instrumenata koji su korišteni u analizama.

Kao osnovni doprinos našeg rada možemo ipak istaknuti rezultate, djelomice u skladu s teorijom »druge demografske tranzicije«, koji pokazuju da su za fertilitet ključni prediktori sociodemografske i socioekonomske karakteristike kao što su dobna struktura, veličina mjesta života, stupanj obrazovanja i stupanj obrazovanja roditelja. Religija u tom smislu ima znatno slabiji utjecaj, što otvara i pitanje opravdanosti tako izabranog okvira analize, barem u europskom kontekstu. Također, društveni kapital i percepcija osobne dobrobiti nisu značajnije povezani s fertilitetom, osim u »katoličkim« zemljama, u kojima više djece imaju ispitanici koji više vjeruju institucijama autoriteta. Stavovi o rodnim ulogama žena i muškaraca povezani su s fertilitetom samo u »katoličkim« zemljama, dok rezultati pokazuju povezanost stavova o djeci, braku i obitelji s fertilitetom u svim trima skupinama zemalja (premda u »protestantskim« i »sekulariziranim« zemljama u znatno manjem dijelu čestica nego u »katoličkim« zemljama).

Zaključno, otvorenim ostaje pitanje kako promijeniti postojeće trendove smanjivanja stope fertiliteta u većem dijelu »katoličkih« zemalja u Europi. Veća izdvajanja za djecu, posebice obiteljima s nižim socioekonomskim statusom, donose dvojbene rezultate (Bradshaw, 2008: 85). Čini se kako jedino određena sveobuhvatna socijalna politika, koja bi obuhvaćala područja radnog zakonodavstva i aktivnog zapošljavanja, obrazovanja i rodne ravnopravnosti, skrbi za djecu, braka i obitelji te stambenih pitanja, može biti uspješna u tom smislu (Mätzke i Ostner, 2010). Daljnja istraživanja razlika u fertilitetu svakako trebaju biti više usmjerena na empirijsku provjeru važnosti i utjecaja širih socijalnih politika, uključujući i obiteljsku politiku, posebice u onim zemljama Europe u kojima su polazišta i provedbe socijalnih politika, a time i njihovi rezultati, još uvijek nedovoljno rasvijetljeni.

LITERATURA

- Adsera, Alicia (2006a). »Marital fertility and religion in Spain, 1985 and 1999«, *Population Studies: A Journal of Demography*, 60 (2): 205–221. doi: 10.1080/00324720600684817
- Adsera, Alicia (2006b). »Religion and Changes in Family-Size Norms in Developed Countries«, *Review of Religious Research*, 47 (3): 271–286.
- Akrap, Anđelko (2003). »Promjene u strukturama fertalnoga kontingenta u Hrvatskoj 1971.–2001.«, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 1 (1): 105–128.
- Akrap, Anđelko (2011). »Sektor zaposlenosti žena i fertilitet u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, 20 (1): 3–23. doi: 10.5559/di.20.1.01
- Akrap, Anđelko i Čipin, Ivan (2006). *Socijalni sterilitet u Hrvatskoj – Zašto smo neoženjeni i neudane*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Aries, Phillipe (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Alfred A. Knopf.
- Bailey, Amy Kate (2009). »How Personal Is the Political? Democratic Revolution and Fertility Decline«, *Journal of Family History*, 34 (4): 407–425. doi: 10.1177/0363199009344692
- Bass, Loretta E. (2006). »The Sociology of Children and Youth«, u: Bryant D. Clifton i Dennis L. Peck (ur.). *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. London: Sage, str. 140–147.
- Bauman, Zygmunt (2003). *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich i Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (1998). »On the Way to a Post-Familial Family: From a Community of Need to Elective Affinities«, *Theory, Culture & Society*, 15 (3): 53–70. doi: 10.1177/0263276498015003004

- Billari, Francesco i Kohler, Hans-Peter (2004). »Patterns of low and lowest-low fertility in Europe«, *Population Studies: A Journal of Demography*, 58 (2): 161–176. doi: 10.1080/0032472042000213695
- Björnberg, Ulla (2008). »Paying for the Costs of Children in Eight North European Countries: Ambivalent Trends«, u: Jane Lewis (ur.). *Children, Changing Families and Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, str. 90–134.
- Bourdieu, Pierre (2007). »The Forms of Capital«, u: Alan R. Sadovnik (ur.). *Sociology of Education: A Critical Reader*. New York: Routledge, str. 83–95.
- Bradshaw, Johnathan (2008). »Child Benefit Packages in 15 Countries in 2004«, u: Jane Lewis (ur.). *Children, Changing Families and Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, str. 69–89.
- Casanova, José (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago i London: The University of Chicago Press.
- Chesnais, Jean-Claude (1996). »Fertility, Family, and Social Policy in Contemporary Western Europe«, *Population and Development Review*, 22 (4): 729–739. doi: 10.2307/2137807
- Coleman, James S. (1988). »Social Capital in the Creation of Human Capital«, *The American Journal of Sociology*, 94 (Suppl.): 95–120. doi: 10.1086/228943
- Corsaro, William A. (2011). *The Sociology of Childhood*. London: Sage.
- Čudina-Obradović, Mira i Obradović Josip (1999). »Želja za djecom i apstinencija od djece: odrednice, korelati i mogućnosti društvene intervencije«, *Revija za socijalnu politiku*, 6 (3): 241–258. doi: 10.3935/rsp.v6i3.281
- Dalla Zuanna, Gianpiero i Micheli, Giuseppe A. (2004a). »Introduction: New perspectives in Interpreting Contemporary Family and Reproductive Behaviour of Mediterranean Europe«, u: Gianpiero Dalla Zuanna i Giuseppe A. Micheli (ur.). *Strong Family and Low Fertility: A Paradox? New Perspectives in Interpreting Contemporary Family and Reproductive Behaviour*. New York i Boston: Kluwer Academic Publishers, str. 7–21.
- Dalla Zuanna, Gianpiero i Micheli, Giuseppe A. (ur.) (2004b). *Strong Family and Low Fertility: A Paradox? New Perspectives in Interpreting Contemporary Family and Reproductive Behaviour*. New York i Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- European Commission (2015). *Short Analytical Web Note, 3/2015: Demography Report*. Luxembourg: Publication Office of the European Union. doi: 10.2767/769227
- Fukuyama, Francis (2000 [1995]). *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb: Izvori.
- Gauthier, Anne Hélène (1996). *The State and the Family: A Comparative Analysis on Family Policies in Industrialized Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Gauthier, Anne H. (2000). »Public Policies Affecting Fertility and Families in Europe: A Survey of the 15 Member States«, *European Observatory on Family Matters Annual Seminar 2000*, http://www.unav.es/icf/main/documentos/Gauthier_Public-policies-fertility.pdf.

- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1993). *The Transformations of Intimacy*. Stanford: Stanford University Press.
- Goldscheider, Calvin (2006). »Religion, Family, and Fertility: What Do We Know Historically and Comparatively?«, u: Renzo Derosas i Frans van Poppel (ur.). *Religion and the Decline of Fertility in the Western World*. Dordrecht: Springer, str. 40–58.
- Guetto, Raffaele, Luijckx, Ruud i Scherer, Stefani (2015). »Religiosity, gender attitudes and women's labour market participation and fertility decisions in Europe«, *Acta Sociologica*, 58 (2): 155–172. doi: 10.1177/0001699315573335
- Hantrais, Linda (2005). »Introduction: Living as a family in Europe«, u: Linda Hantrais, Dimitür Filipov i Francesco C. Billari (ur.). *Policy implications of changing family formation*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 11–18.
- Heelas, Paul, Woodhead, Linda, Seel, Benjamin, Szerszynski, Bronislaw i Tusting, Karin (2005). *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hubert, Sandra (2014). *The Impact of Religiosity on Fertility: A Comparative Analysis of France, Hungary, Norway, and Germany*. Wiesbaden: Springer Vieweg.
- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1999). »Postmodernization Erodes Respect for Authority, But Increases Support for Democracy«, u: Pippa Norris (ur.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press, str. 236–256.
- Inglehart, Ronald i Welzel, Christian (2007 [2005]). *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija: slijed ljudskog razvitka*. Zagreb: Politička kultura.
- Jenks, Chris (1996). *Childhood: Key Ideas*. London: Routledge.
- Kaasa, Anneli (2013). »Religion and social capital: Evidence from European countries«, *International Review of Sociology*, 23 (3): 578–596. doi: 10.1080/03906701.2013.856162
- Lam, Pui-Yan (2006). »Religion and Civic Culture: A Cross-National Study of Voluntary Association Membership«, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45 (2): 177–193. doi: 10.1111/j.1468-5906.2006.00300.x
- Lanzieri, Giampaolo (2013). *Towards a 'baby recession' in Europe? Differential fertility trends during the economic crisis*. Luxembourg: Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5585916/KS-SF-13-013-EN.PDF/a812b080-7ede-41a4-97ef-589ee767c581>.
- Lehrer, Evelyn L. (2009). *Religion, Economics, and Demography: The Effects of Religion on Education, Work, and the Family*. London i New York: Routledge.
- Leira, Arnlaug i Saraceno, Chiara (2008). »Childhood: Changing Contexts«, u: Arnlaug Leira i Chiara Saraceno (ur.). *Childhood: Changing Contexts (Comparative Social Research, Volume 25)*. Bingley: Emerald Group Publishing, str. 1–24.

- Lesthaeghe, Ron (2010). »The Unfolding Story of the Second Demographic Transition«, *Population and Development Review*, 36 (2): 211–251. doi: 10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x
- Lewis, Jane (2009). *Work-Family Balance, Gender and Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Lynch, Katherine A. (2006). »Theoretical and Analytical Approaches to Religious Beliefs, Values, and Identities During the Modern Fertility Transition«, u: Renzo Derosas i Frans van Poppel (ur.). *Religion and the Decline of Fertility in the Western World*. Dordrecht: Springer, str. 21–39.
- Mätzke, Margitta i Ostner, Ilona (2010). »Introduction: Change and continuity in recent family policies«, *Journal of European Social Policy*, 20 (5): 387–398. doi: 10.1177/0958928710380476
- McQuillan, Kevin (2004). »When Does Religion Influence Fertility?«, *Population and Development Review*, 30 (1): 25–56. doi: 10.1111/j.1728-4457.2004.00002.x
- Oinonen, Eriikka (2008). *Families in Converging Europe: A Comparison of Forms, Structures and Ideals*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Overall, Christine (2012). *Why Have Children? The Ethical Debate*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Qvortrup, Jens (1991). *Childhood as a Social Phenomenon: An Introduction to a Series of National Reports*. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Qvortrup, Jens (2009). »The development of childhood«, u: Jens Qvortrup, Katherine Brown Rosier i David A. Kinney (ur.). *Structural, Historical, and Comparative Perspectives (Sociological Studies of Children and Youth, Volume 12)*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, str. 1–26. doi: 10.1108/S1537-4661(2009)0000012006
- Putnam, Robert D. (1995). »Bowling Alone: America's Declining Social Capital«, *Journal of Democracy*, 6 (1): 65–78.
- Putnam, Robert D. (i Robert Leonardi, Raffaella Y. Nanetti) (2003 [1993]). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom: civilne tradicije u modernoj Italiji*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Reher, David Sven (1998). »Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts«, *Population and Development Review*, 24 (2): 203–234. doi: 10.2307/2807972
- Rimac, Ivan (2010). »Metodološke napomene: uzorak i način izbora ispitanika«, *Bogoslovska smotra*, 80 (2): 421–424.
- Rindfuss, Ronald R., Guzzo, Karen Benjamin i Morgan, Phillip S. (2003). »The Changing Institutional Context of Low Fertility«, *Population Research and Policy Review*, 22 (5): 411–438. doi: 10.1023/B:POPU.0000020877.96401.b3
- Rovny, Allison E. (2011). »Welfare state policy determinants of fertility level: A comparative analysis«, *Journal of European Social Policy*, 21 (4): 335–347. doi: 10.1177/0958928711412221
- Sobotka, Tomáš, Skirbekk, Vegard i Philipov, Dimiter (2011). »Economic Recession and Fertility in the Developed World«, *Population and Development Review*, 37 (2): 267–306. doi: 10.1111/j.1728-4457.2011.00411.x
- Taylor, Charles (2002). *Sources of The Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Van de Kaa, Dirk J. (2002). »The Idea of Second Demographic Transition in Industrialized Countries«, *Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security*, http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf.
- Zelizer, Viviana A. (1985). *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books.
- Zelizer, Viviana A. (2005). »The Priceless Child Revisited«, u: Jens Qvortrup (ur.). *Studies in Modern Childhood: Society, Agency, Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 184–200.
- Zhang, Li (2008). »Religious affiliation, religiosity, and male and female fertility«, *Demographic Research*, 18 (8): 233–262. doi: 10.4054/DemRes.2008.18.8

Why Do Protestants Have More Children Than Catholics? Analysis of Religious and Socio-Cultural Influences on Fertility in Europe

Krunoslav NIKODEM

Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia
knikodem@ffzg.hr

Silvija BUNJEVAC NIKODEM

Dragutin Tadijanović Primary School, Zagreb, Croatia
silvija.bunjnik@gmail.com

The main objective of this paper was the analysis of fertility on a collective level of a selected number of European countries by religious affiliation. The basic assumption was that fertility is a complex phenomenon that is related to a number of social, economic, demographic, psychological, political, and technological processes and changes. The theoretical frame was built around sociological and demographic theories that investigated relations between religiosity and fertility. Empirically, the paper is based on the analysis of the European Values Study 2008/2009 data set, which included data from 47 European countries (N = 67,492). Selection and grouping of those countries was made according to the criteria of predominant religious affiliation (Protestant, Catholic, and secularized). The authors tested five hypotheses that linked fertility to: religiosity in the broader sense, socio-demographic and socio-political characteristics, social capital and the perception of personal well-being, attitudes towards gender roles, and attitudes towards children, marriage, and family. Results indicated that the most important predictors of fertility were certain socio-demographic characteristics (age, size of the location of residence, and formal education), while religiosity and other predictors accounted considerably less for variations in fertility.

Key words: Protestants, Catholics, religiosity, fertility, Europe